

MİLLİY AZLIQLARNIŇ İÇTİMAİY-SİYASİY HAYATTA SEMERELİ İŞTİRAKLERİNE DAİR LUND TEVSİYELERİ VE OLARNIŇ TAFSİLÂTLI İZAHATLARI

1999 senesi sentâbr ayı.

Bu risaleden her hangi malûmatnı kopya etmek ve darqatmaq haqqıñız bar, menbasını kösterseñiz sizge minnetdar olurmız. Originalnıñ metni Etnoslarara münasebetler boyunca fond tarafından ingliz tilinde tertip etilip neşir olunğan edi, ISBN 90-7598905.

Qoşma malûmat almaq için aşağıdaki adreske müracaat ete bilesiñiz:

Project Unit

Pffice of the High Comissioner on National Minorities Prinsessegracht 22

2514 AP The Hague

Tel: +31 (0)70 312 5555

Fax: +31 (0)70 3465213

E-mail: pu@hcnm.org

MÜNDERİCE

KİRİŞ.....

MİLLİY AZLIQLARNIŇ İÇTİMAİY-SİYASİY HAYATTA SEMERELİ İŞTİRAKİNE DAİR LUND TEVSİYELERİ.....

I. UMUMİY ESASLAR.....

II. QARAR QABUL ETÜVDE İŞTİRAK

A) Merkeziy hükümet seviyesindeki mehanizmler

B) Saylavlar

C) Regional ve mahalliy seviyedeki mehanizmler

D) Meslehat ve konsultativ organları

III. ÖZ-ÖZÜNİ İDARE ETÜV

A) Territorial olmağan mehanizmler

B) Territorial mehanizmler

IV. GARANTİYALAR

A) Anayasa ve huquq garantiyalari

B) Huquqiy himaye

MİLLİY AZLIQLARNIŇ İÇTİMAİY-SİYASİY HAYATTA SEMERELİ İŞTİRAKİNE DAİR LUND TEVSİYELERİNE BERİLGEN TAFSİLÂTLI İZAHATLAR

I. UMUMİY PRİNSİPLER.....

II. QARAR QABUL ETÜVDE İŞTİRAK

A) Merkeziy hükümet seviyesindeki mehanizmler

B) Saylavlar

C) Regional ve mahalliy seviyedeki mehanizmler

D) Meslehat ve konsultativ organları

III. ÖZ-ÖZÜNİ İDARE ETÜV

A) Territorial olmağan mehanizmler

B) Territorial mehanizmler

IV. GARANTİYALAR

A) Anayasa ve huquq garantiyalari

B) Huquqiy himaye

KIRIŞ

Avropada tehlükesizlik ve emekdaşlıq boyunca teşkilât (ATET) “konfliktlerniñ mümkün olduğu qadar eñ başlanğıç basqıçlarında ögünü aluvğa yardım etmek” maqsadınen 1992 senesi iyül ayında Helsinkide qabul etken qararına binaen Milliy azlıqlarnıñ işleri boyunca Baş komisar mevqini tesis etti. Bu mandatnıñ meydanğa ketirilmesi büyük ölçüde sabıq Yugoslaviyada meydanğa kelgen vaziyetke bir cevap oldı, çünki, bazılarınñ fikrine köre, böyle vaziyetniñ Avropanıñ, hususan demokratik quruluşına keçeyatqan diger devletlerinde tekrarlanmaq, ve böylece yañı Avropa için 1990 senesi noyabrde devlet ve hükümet rehberleri tarafından qabul etilgen Parij hartiyasi ile ifadelengen barış ve refahiyetke irişmek ümütlerine soñ bermek tehlükese bar edi. 1993 senesi yanvar 1-de ATETniñ milliy azlıqlarnıñ işleri boyunca ilk Baş komisarı (MABK) olaraq Maks van der Stul belgilendi. Parlament vekili, Niderlandnıñ tış işleri naziri, Birleşken Milletler Teşkilâtı (BMT) yanında daimiy temsilcisi olaraq çalışqanda ve yıllarca devam etken huquq qoruv hareketleri sayesinde elde etken zengin tecribesine bazanaraq o, çeşit Avropa devletleriniñ merkeziy hükümet organlarinen milliy azlıqlar arasındaki davalar kerginlikni doğura bilecek degen fikirge kele ve böyle bir çoq vaziyetlerni öğrenip başlay. “Sessiz” diplomatiya usullarinen silâhlanaraq MABK onlarnen, şu cümleden Albaniya, Macaristan, Qazahstan, Latviya, sabıq Yugoslaviya cümhuriyeti olğan Makedoniya, Romaniya, Slovakiya, Ukraina, Hırvatistan ve Estoniya kibi devletlerdeki problemlerniñ çözilmesine qoşıldı. Birinci nevbette o, bir devlette çoqluqni, digerinde ise azlıqni teşkil etken halqlarnıñ ya da etnik gruppalarınñ vekillerine alâqalı ve, böylece, devletler arasında kerginlikniñ ve hatta konfliktniñ potensial menbası olğan, eki devletniñ menfaatlarına toqunğan hallarğa öz diqqatını celp etti. Zaten, böyle kerginlikniñ neticeleri keçmişte bir çoq noqtai-nazardan Avropa tarihiniñ ketişatını belgiley ediler. MABK milliy azlıqlarnen münasebetlerde mevcut olğan kerginlikler problemlen münstaqıl, bitaraf ve emekdaşlıqqa hazır olğan bir taraf olaraq oğraşa. Ve kendisine nezaret etici vazifeleri berilmegenine baqmadan o, öz tahlili için hareket noqtası olaraq qullanğan, ve onıñ taqdim etken muayyen tevsiyeleriniñ negizini teşkil etken, bütün devletler tarafından tanılğan halqara normalarğa esaslına. Bu münasebetnen bütün ATET devletleriniñ üzerlerine alğan mecburiyetlerini – bu cümleden IV-qismında milliy azlıqlarğa ait normalar tafsilâtlı surette beyan etilgen ve Beşeriyet ölçüsü boyunca konferentsiyanıñ Kopengagende qabul etken vesiqasınen 1990 senesi muvafıqlaşırılğan mecburiyetlerini köz ögüne almaq mühimdir. ATETke iştirakçi olğan bütün devletler de insan haqları boyunca ve şu cümleden Birleşken Milletler Teşkilâtı çerçivesinde qabul etilgen milliy azlıqlarnıñ haqları boyunca mecburiyet taşıylar; ATET devletleriniñ büyük bir çoqluğı Avropa Keñeşiniñ normalarına da bağılıdır.

Altı yıldan ziyade bir müddet içinde büyük ğayret talap etken işni eda eter eken, MABK oğraşmağa sıra tüşken bir çoq devletlerde toqtamayıp diqqatını celp etken bir sıra mesele ve mevzularnıñ üstünü açdı. Olarnıñ arasında, milliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslarnıñ özgünlüğini saqlap qalmaq ve inkişaf ettirmek için ayrıca bir ehemiyetke malik olğan milliy azlıqlarnıñ vekilleriniñ tahsil meseleleri ve tilleriniñ qullanuvına dair problemi bardır. ATET bölgesinde milliy azlıqlarnıñ ait haqlarını doğru ve izçen surette ömürge keçirmek ve bu yönelişte konkret vazifelerini eda etmek maqsadınen MABK, 1993 senesinde teşkil olunğan hükümetten tış teşkilât – Etnoslarara münasebetler fonduna *Milliy azlıqlarnıñ tahsil sahasında haqlarına dair Gaaga tevsiyeleri* (1996 senesi) ve *Milliy azlıqlarnıñ lisaniy haqlarına dair Oslo tevsiyeleri* (1998 senesi) adlı eki tevsiye paketini işlep çıqmaq için halqara cemaatçılıq tarafından tanılğan eki grupp müstaqıl ekspertlerni toplamaq ricası ile müracaat etti. Şu tevsiyelerniñ ekisi de bundan soñ bir sıra devletlerniñ yolbaşçıları ve qanun yapıcıları tarafından bir nümune olaraq qullanıldı. Tevsiyelerniñ metni (bir qaç tilde) Etnoslarara münasebetler fondundan bedava alına bilir.

Baş komisar bir sıra vaziyette defalarca müracaat etken üçüncü mevzu, bu milliy azlıqlarnıñ devlet idaresinde iştirakiniñ semereli şekillerine aittir. ATETke iştirakçi-devletlerniñ bu sahada tutqan pozitsiyaları ve tecribesi haqqında bilgilerini toplamaq ve olarğa öz tecribelerinen paylaşmaq için imkân doğurmaq maqsadınen MABK ve ATETniñ Demokratik müesseseler ve insan haqları boyunca bürosı bütün ATET memleketleri ve ait halqara teşkilâtlarnıñ iştirakinen “İdare ameliyatı ve cemaatçılıqniñ iştiraki: çeşitlilik şaraitinde integratsiya” mevzulı konferentsiyanı keçirmek

qararına keldiler. İşbu konferentsiya İsveçre konfederatsiyası tarafından 1998 senesi oktâbr 18 – 20-de Lokarnoda ötkerildi. Konferentsiyanın neticeleri boyunca qabul etilgen beyanatta onun reisi müzakere etilgen mevzularnın qısqaca hulâsalarını bildirdi ve “cemiyetni, onun bütün çeşitliliklerinden beraber umumdevlet integratsiyasına alıp kelgen ve milliy azlıqların semereli iştirakinen devletni idare etüv çeşit-türlü konseptsiyaları ve optimal mehanizmlerini öz içine qavrap alğan konkret adımları devam ettirilmesi” arzulandığını kayd etti. Bu maqsadnen MABK Etnoslarara münasebetler fonduna Raul Vallenberg adına İnsan haqları ve gumanitar huquq institutinen beraberlikte tevsiyelerni işlep çıqmaq ve ait halqara standartlar esasında muhtemel alternativalarını belgilemek için halqara alanda tanılğan bir grupp müstaqil ekspertlerini toplamaq ricasında bulundu.

Ekspertlernin tevsiyeler metninin soñ defa muvafıqlaşdırılmasına bağışlanğan yekünleyici körüşüvi İsveçte Lund şeerinde olup keçti ve anda qabul etilgen *Milliy azlıqların içtimaiy-siyasiy hayatta semereli iştirakine dair Lund tevsiyeleri* mezkür teşebbüsün neticelerini teşkil etti. Ekspertler arasına bu sahada ihtisas körgen halqara huquqçılar, anayasalı quruluş ve saylav sistemalarinen oğraşqan siyasetşinaslar ve milliy azlıqların problemlerini ögrenen sotsiologlar bar edi. Aşağıda, başında Raul Vallenberg adına İstitutnün müdiri Gudmundur Alfredsson bulunğan grupp iştirakçileriniñ cedveli berilmektedir:

Raul Vallenberg adına insan haqları ve gumanitar huquq institutinin (Lund üniversiteti) direktörü Prof. Gudmundur Alfredsson; Oksford üniversitetinin devlet idaresi kafedrasının professorı Vernon Bogdanor (Büyükbritaniya); Belgraddaki İnsan haqları merkeziniñ direktörü Prof. Voin Dimitriyeviç (Yugoslaviya); Norvegiya İnsan haqları institutinin üyken ilmiy hadimi Dr. Asbyörn Eyde (Norvegiya); Prof. Yaş Ghay (Keniya); Gonkong üniversitetinin cemiyet huquqı professorı ser Y. K. Pao; Tafts üniversitetinin Fletçer adına huquq ve diplomatiya fakültetinin halqara huquq professorı Herst Hennem (AQŞ); Halqara demokratiya ve saylavlarğa qoltutuv institutinin direktörü Peter Harris (Cenübiy Afrika Cümhuriyeti); Rur üniversiteti (Bohum) gumanitar huquq ve barışıqqa qoltutuvnün huquqiy cehtleri fakültetinin dekanı Dr. Gans-İahim Hayntse (Almaniya); halqara huquq professorı, Qudustaki yehudiy üniversiteti yanında Avropa institutu kollegiyasının reisi RUF Lapidot (İsrail); London üniversiteti yanındaki Kings-kollecin halqara huquq kafedrasının professorı Reyn Müllerson (Estoniya); “Azlıqlar ve grajdanlar” fondunun (Milliy azlıqların haqları boyunca grupp) direktörü Şarlotta Pfulerova (Slovakiya); Tehas üniversitetinin halqara huquq professorı Stiven Ratner (AQŞ); Notrdam üniversitetinin devletni idare etüv kafedrasının dotsenti Dr. Endrü Reynolds (Büyükbritaniya); Kataloniya vilâyetinin Katalon sotsiolingvistikasi institutinin direktörü Migel Strubell (İspaniya ve Büyükbritaniya); Akademik üniversitetnin grajdan huquqı professorı Abo Markku Suksi (Finlândiya); Lüblân üniversitetinin halqara huquq professorı Danilo Türk (Sloveniya); Merdok üniversitetinin üyken huquq hocası, İnsan haqları ve etnik konfliktlernin ögünü aluv boyunca Asiya-Tınc okean merkeziniñ direktörü Dr. Fernan de Varen (Kanada); Poloniya ilimler akademiyasının İnsan haqları boyunca Poznandaki merkeziniñ direktörü prof. Roman Veruşevskiy (Poloniya).

Azlıqların haqları sahasında mevcut olğan normalar insan haqları alanına ait olğanından dolayı, ekspertler öz çalışmalarında devletler tarafından insan haqlarına dair bütün mecburiyetleri nasıl kütülgenini baqıp çıqtılar. Bunıñ kibi de olar bütün insan haqları ve ahırki neticede müsaviylik şartlarında her bir şahısın serbest ve tolu inkişaf etmesini teminlemek kerek, degen aınlavnen yolbaşçılıq aldılar. Buña uyğun olaraq, grajdan cemiyeti açıq ve hareketçen olmalı ve, demek, bütün adamları, şu cümleden milliy azlıqlarğa ait olğanları birleştirmeli, dep tahmin etile edi. İdare etüvünin optimal demokratik ameliyatı bütün ehalinin menfaatları ve ihtiyaclarına cevap bermek kerekliginden dolayı, bütün memleketleriniñ hükümetleri devlet qararlarını qabul etkenlerinde, şu qararların aqibetlerini öz üzerlerinde sezgen adamlar olarnın qabul etilüvinde iştirak ete bilmeleri için maksimal imkânlar yaratmağa intilğanları hareket noqtası sıfatında qabul etildi.

Lund tevsiyelerinin maqsadı, daha evel Gaaga ve Osloda qabul etilgen tevsiyelerinin maqsadı kibi, devletlernin, milliy azlıqların münasebetlerindeki kerginlikni eksiltken ve böylece konfliktlernin ögünü almağa yardım etken muayen tedbirler körmelerini rağbetlendirmek ve qolaylaşdırmaqtır. MABKnın baş maqsadı işte bundan ibarettir.

Milliy azlıqların içtimaiy hayatta semereli iştiraki haqqında Lund tevsiyeleri, MABK tarafından baqılğan vaziyetlerge alâqası olğan, azlıqların haqları sahasında ve başqa sahalardaki her kes tarafından tanılğan normaların mündericesini nisbeten sade tilnen añlatmaq ve detalleştirmekniñ bir teşebbüsini teşkil etmektedirler. Tevsiyelerde bu normaların açıq demokratik devletlerde bir tarzda tatbiq etilmesine mahsus doğrultılğan tefsiri berilgen. Yigirmi dört tevsiyeden ibaret olğan taqım, umumiy esaslar, qararların qabul etilmesinde iştirak etüv, öz-özünü idare etüv ve içtimaiy hayatta iştirakniñ semereli şekillerini teminlemege imkân bergen tedbirlerge bağışlanğan dört fasılını içine ala. Kontseptual noqtai-nazardan Lund tevsiyeleri eki esas yöneliş boyunca qurulalar: umumen devlet idaresinde iştirak etüv ve mahalliy ya da içki karakterdeki bazı bir işlerinde öz-özünü idare etüv. Bunda endi belli olğan çeşit-türlü shemalar da ola bilirlər. Bazı tevsiyeler münasebetinen oların alternativ variantları ketirile. Bütün tevsiyeler I-qısımda beyan etilgen umumiy esaslarğa köre tefsir etilmeli. Her bir tevsiyeye boyunca daha tafsilâtlı añlatmalarını izahatlarda tapmaq mümkün. İzahatlarda ait halqara normalarğa ima etile.

MİLLİY AZLIQLARIN İÇTİMAİY-SİYASİY HAYATTA SEMERELİ İŞTİRAKİNE DAİR LUND TEVSİYELERİ

UMUMİY PRİNİPLER

1. Milliy azlıqların içtimaiy-siyasiy hayatta semereli iştiraki barışsever demokratik cemiyetniñ eñ ehemiyetli terkiyiy unsurlarından biridir. Avropada ve onıñ tışında toplanğan tecribe devletlerniñ böyle iştirakni rağbetlendirmek için çoq kere milliy azlıqların menfaatlarını teminlegen mahsus mehanizmlerni yaratmaq zorunda qalğanlarını köstere. İşbu tevsiyelerniñ maqsadı milliy azlıqların özgünlüklerini ve hususiyetlerini saqlap qalmağa imkân bererek, umumdevlet hayatına celp etilmelerini qolaylaştırmak ve böylece devletniñ gerekli idaresine ve arazi bütünliginiñ saqlanmasına hizmet etmektir.
2. İşbu tevsiyeler, halqara huquqnıñ milliy azlıqların içtimaiy-siyasiy hayatta iştirak etmek haqlarına ve diger siyasiy haqlarına nisbeten tatbiq etilgen insan degerligini hürmet etüv, haqlar müsaviyliyi ve diskriminatsiya etilmemesi kibi başlıca prinsipler ve normalarğa esaslanar. Devletler arasında tanılğan insan haqlarını ve grajdan cemiyetiniñ barış ve refahiyet içinde her taraflama inkişafını temin etken qanunların üstünlüğünü hürmet etmek devletlerniñ borcudur.
3. Azlıqların içtimaiy-siyasiy hayatta semereli iştirakini teminlegen mahsus müesseseler meydanağa ketirilgeni taqdirde – bu, böyle müesseselerniñ hükümet vazifeleriniñ ya da vekâletlikleriniñ becermesini tahmin ete bilir – bu müesseseler kendi faaliyetleriniñ toqundığı bütün şahısların haqlarını hürmet etmelidirler.
4. Şahısniñ ihtiyarında kendisiniñ milliy azlıqqa mensuplığından ğayrı, onıñ kimliğini köstergen başqa şekiller de mevcuttur. Bir de-bir insanın azlıqqa ya da çoqluqqa aitliyi ve ya ait olmağanlığı haqqındaki qarar şu insan tarafından müstaqil surette qabul etile ve çetten zorlatıp qabul ettirilmez. Bu taqdirde böyle seçim ya da böyle seçimniñ red etilmesi şu insanın menfaatlarınıñ nasıldır bir sıqıştırılmasına alıp kelmemeli.
5. Bu tevsiyelerge muvafiq müesseseler ve protseduraların şekillenmesi esnasında yalnız mündericege degil de, şekilge de diqqat ayırmaq gerek. İşanç mühitini saqlamaq için devlet hakimiyetinen azlıqlar arasındaki konsultatsiyalar geniş iştirak için açıq, transparentli olmaq ve hesabatlılıq prinsipine esaslanmalılardır. Devlet, içtimaiy kütleviy informatsiya vastalarını medeniyetlerara añlaşuvğa qoltutqanları ve azlıqların problemlerini aydınlatqanları için rağbetlendirmeli.

II. QARAR QABUL ETÜVDE İŞTİRAK

A) Merkeziy hükümet seviyesindeki mehanizmler

6. Devletler, milliy azlıqların merkeziy hükümet seviyesinde real tesir etüv vastalarına irişmeleri için yol bermek kerekler, zarur olğanda bunıñ için mahsus mehanizmlerni meydanğa ketirmeliler. Şaraitlerge köre bu mehanizmler öz içine aşığıdaki şekillerni ala bileler:

- milliy azlıqların mahsus temsilcilik şekillerni, meselâ, olar için parlamentnıñ bir ya da her bir palatasında ya da parlament komitetlerinde yerler tutmaq, bunıñ kibi de qanunıyapıcılıq ceryanında garantirlengen iştiraknıñ başqa şekilleri;
- milliy azlıqların temsilcileri için nazirler şurasında levazimler, aliy ve ya anayasa mahkemesinde ve yahut bundan aşığıdaki maqamların mahkemelerinde, bunıñ kibi de belgilengen meslehat organları ya da başqa yüksek seviyeli organlarda yerler pekitmek;
- ait nazirliklernıñ çerçivesinde azlıqların menfaatlarını hesapqa alınmasını teminlegen, misal için, azlıqların işleri boyunca memurların tayinlev ya da daimiy surette işletilgen talimatları çıkaruv kibi mehanizmler; ve
- milliy azlıqların vekillerini devlet organlarına işke celp etilmesi boyunca mahsus tedbirler, bunıñ kibi de içtimaıy müesseselernıñ hizmetlerini milliy azlıqnıñ tilinde eda etüv.

B) Saylavlar

7. Avropada ve onıñ tışında toplanğan tecrube, milliy azlıqların siyasiy hayatta iştirak etmeleri için şaraitler yaratılmasında saylavların mühim bir yer tutqanını köstere. Devletler, milliy azlıqlarğa mensup olğan şahısların, rey bermek ve diskriminatsiyasız saylanğan levazimlerde namzet köstermek haqları da dahil olmaq üzere, devlet işlerinde iştirak etmek haqqını garantirmelidirler.

8. Siyasiy firqaların teşkil etilmesi ve oların faaliyetleri, halqara-huquqiy birleşme hürriyeti prinsipine muvafiq reglamentirlenmeli. Bu prinsip, grajdanları o ya da bu topluluqqa mensuplığına köre birleştirgen siyasiy firqaların teşkil etilmesindeki serbestlikni ve belli bir topluluqnıñ menfaatlarını ifadelemegen firqaların teşkil etilmesindeki serbestlikni öz içine ala.

9. Saylav sisteması milliy azlıqların temsil olunması ve öz tesir imkânlarını ömürge keçirmek için şaraitler yaratmalı.

- Milliy azlıqların toplu surette yaşağanları taqdirde, oların yeterli derecedeki temsilciligi bir mandatlı saylav okrugnıñ yaratılması ile teminlene bilir.
- Milliy azlıqların temsil olunmasına proporsional saylav sistemaları yardım ete bile, bunda qanuncılıq meclisindeki yerlernıñ payı o ya da bu partiyağa umummilliy saylavlarda alğan reylerine köre ayırılğan yerler payına bağılı ola.
- Milliy azlıqların temsil olunmasını ve topluluqlar arasında emekdaşlıqnıñ keñiştirilmesini, saylavcılarğa namzetlerni tercihlerine köre yerleştirmek imkânını bergen bazı preferentsial rey berüv şekilleri destekley bileler.
- Milliy azlıqların memleketni idare etüvde iştiraklerini parlamentke keçüvdeki faiz sediniñ eksiltmesi ile keñiştirmek mümkün.

10. Saylav okrugların sınırları belgilengende milliy azlıqların adaetli temsilcilik menfaatlarına uyğun şekilde belgilenmelidirler.

C) Regional ve mahalliy seviyedeki mehanizmler

11. Devletler, regional ve mahalliy seviyede milliy azlıqların içtimaıy-siyasiy hayatta iştirakini keñiştirilmesi için, merkeziy hükümetke nisbeten kösterilgeni kibi (6-10-ncı maddeler) tedbirler körmeliler. Regional ve mahalliy idare organlarının strukturası ve oların qararlar çıkaruvda qullanğan usulları transparentli ve ehali için açıq olmalı ve böylece azlıqların iştirakini qolaylaştırmalılar.

D) Meslehat ve konsultativ organları

12. Devletlerge, ait müesseseler çerçevesinde devlet hükümeti ve milliy azlıq arasındakı dialog için bir hat hizmetini becere bilgen meslehat ve konsultativ organlarını meydanğa ketirmek kerek. Bu organlarda meskennen teminlev, topraq fondu, tahsil, til ve medeniyet kibi meseleler boyunca mahsus komitetler ola bilir. Bu organlarını azalıq erkânı, olarnıñ maqsadına cevap bermeli ve milliy azlıqlarınıñ menfaatınıñ daha semereli ifadelenmesi ve teminlenmesini desteklemelidir.

13. Mezkür organlar hükümet ögüne meseleler qoymaq, tevsiyeler azırlamaq, qanunyapıcılıq ve diger mesele boyunca teklifler işlep çıqmaq, mühitniñ ilerlemesini közetmek ve milliy azlıqlarınıñ vaziyetine doğrudan ya da qıya surette tesir ete bilgen hükümet qararları hazırlanayatqan vaqıtta, şu qararlarğa öz izahatlarını taqdim etmek imkânlarına malik olmalılar.

Devlet hakimiyet organları milliy azlıqlar için aktual olğan meselelerniñ çözilmesi ve işançnıñ qaviyleştirilmesi için bu organlarnen qanuniy ve memuriy tedbirler boyunca muntazam surette meslehatlaşmalılar. Bu organlarınıñ semereli çalışması olarnı yeterli derecede resurslarnen teminlenmesini talap etecek.

III. ÖZ-ÖZÜNİ İDARE ETÜV

14. Azlıqlarınıñ içtimaiy-siyasiy hayatta tesirli iştirak etmeleri için – ayrıca ya da birlikte territorial olmağan ya da territorial öz-özünü idare etüv mehanizmlerine ihtiyac doğa bilir. Böyle mehanizmlernen bağı olğan ihtiyaclar devlet tarafından yeterli derecede teminlenmeliler.

15. Yuqarıda qayd etilgen mehanizmlerniñ muvafaqiyetli çalıştırılması için hem devlet organları, hem milliy azlıqlar devlet idaresiniñ bazı bir sahalarında yekâne merkezleştirilgen qararlarını zaruriyetini, hem de tıpqı böyle, diger sahalarda çoqçeşitlilikni saqlap qaluvnıñ üstünlüklerini tanımları şarttır.

– Adet üzre merkeziy idare organlarınıñ salâhiyetine ait olğan funksiyalar müdafaa, tışqı münasebetler, mühaceret ve gümrük nizamı, makroiqtisadiyat ve kredit-para siyasetini öz içine alalar.

– Diger funksiyalar, aşağıda sayılıp berilgenleri de dahil olmaq üzere, azlıqlar ya da territorial öz-özünü idare etüv organları tarafından müstaqıl surette ve ya merkeziy hakimiyet organlarnen beraberlikte eda etile bileler.

– Funksiyaların taqsimlenmesi bir devletniñ çerçevesinde milliy azlıqlarınıñ vaziyetleri arasındakı farklılıqlarğa köre simmetrik olmay bile.

16. Hem territorial, hem territorial olmağan öz-özünü idare etüv müesseseleri ehaliniñ ait gruppalarınıñ fikirlerini ifadelemek için demokratik prinsiplerge esaslanmalılar.

A) Territorial olmağan mehanizmler

17. Öz-özünü idare etüv territorial olmağan şekilleri milliy azlıqlarınıñ özgünlüğü ve medeniyetleriniñ saqlanılması için faydalı bir vastadır.

18. Böyle mehanizmler vastası ile eñ semereli surette çezile bilgen meseleler tahsil sahasına, medeniyetke, milliy azlıqlarınıñ tillerini qullanmalarına, dinge ve milliy azlıqlarğa has olğan özgünlük ve hayat tarzları için ehemiyetli olğan diger sahalarğa aittir.

– Şahıslar ve gruppalarınıñ şahsiy isteklerine köre, adlarını ve milliy azlıqınıñ tilinde adlanmalarını qullanmağa, bunıñ kibi de bu ad ve adlanmalarınıñ resmiy organlar tarafından tanılmasına haqları bar.

– Tahsil sahasında standartlarınıñ tesbit etilmesine devlet hükümeti organları mesuliyetli olğanı nazarı-diqqatqa alınaraq, milliy azlıqlarınıñ teşkilâtları ait milliy azlıqınıñ tilini ögretmek için, medeniyetleri boyunca, ya da her ekisine de dair oqutuv programlarınıñ mündericesini belgiley bileler.

– Milliy azlıqlar öz simvolikasını ve kimliklerini medeniy ifadelevniñ diger şekillerni saylay bileler.

B) Territorial mehanizmler

19. Bütün demokratik topluluqlarda çeşit-türlü territorial seviyelerde devletni idare etüv mehanizmleri bar. Avropada ve onıñ tışında toplanğan tecrube, qanun yapıcı ve icra hakimiyetleriniñ bazı vekâletliklerini merkeziy seviyeden regional seviyege bermek maqsadğa muvafiq olğanını köstere. Bu hareket devlet aparatı adiy detsentralizatsiyası ile ve vazifeleriniñ regional ve mahalliy bölüklerine taqsimlenmesi ile sınırlanmamalı. Sermiya yardımını kösterüv prinsipiniñ noqtai-nazarından, devletler hususan milliy azlıqlar kendilerine ait meselelerni müstaqil hâl etmek imkânlarını kenişlete bilgen hallarda öz-özünü idare etüvniñ konkret funksiyalarını pozitiv surette baqıp çıqmalılar.

20. Muayen milliy azlıqlarınıñ tarihiy ve territorial spetsifikası hesapqa alınıp teşkil olunğan ait mahalliy, regional ve muhtar memuriyet organları bu azlıqlarınıñ problemlerine daha da semereli surette seslenmek için öz üzerlerine daha bir sıra funksiyaları ala bileler.

– Esasen ya da büyük bir kölemde böyle organlarınıñ salâhiyetine ait olğan ve becerilmesinde zengin tecrube toplanılğan funksiyalar tahsil, medeniyet, milliy azlıqlarınıñ tillerini qullanuv, etraf-mühitni qoruv, mahalliy planlaştıruv, tabiiy resurslarınıñ menimsenilmesi, iqtisadiy inkişaf, yerlerde huquq qoruyıcılıqnen bağı faaliyetler, bunıñ kibi de meskennen teminlev, sağıq saqlav ve başqa içtimaiy hizmet şekillerini qavrap alalar.

– Merkeziy ve regional hakimiyet organlarınıñ beraberlikte becergen vazifeleri vergi salımı, adliye, turizm inkişafı ve transportqa aitler.

21. Mahalliy, regional ve muhtar hakimiyet organları, olarğa baqqan territoriyada yaşağan her hangi milliy azlıqlarınıñ haqları da dahil olmaq üzere, bütün şahıslarınıñ haqlarını hürmet etmek ve teminlemek kerekler.

IV. GARANTİYALAR

A) Anayasa ve huquq garantiyalari

22. Öz-özünü idare etüv mehanizmleri qanunnen belgilenmelidirler, ve olarnı qaytadan baqıp çıquv tertibi, adet üzre, kündelik qullanılğan qanuncılıqtan farq etmelidirler. Milliy azlıqlarınıñ qararlar çıkarılmasında iştiraklerini rağbetlendirgen mehanizmler qanuniy tertipte ya da başqa ait usullarnen belgilene bileler.

– Anayasa normalarinen pekitilgen mehanizmleriniñ qaytadan baqıp çıqılması, adet üzre, qanun yapıcılar ya da saylavcılar arasında uzlaşuv seviyesiniñ daha da yüksek olmasını talap ete.

– Qanuniy tertipte tesis etilgen öz-özünü idare etüv mehanizmleriniñ deñştirilmesi ekseri hallarda qanuncılıq meclisinde, öz-özünü idare etüv organlarında, ve ya milliy azlıqlarını, yahut hem olarnı, hem digerlerini temsil etken organlarda, reylerniñ ihtisaslı çoqluğınen tasdiqlanmasını talap ete.

– Öz-özünü idare etüv mehanizmleriniñ çalışması ve milliy azlıqlarınıñ qararlar qabul etüvde iştirakiniñ mehanizmlerini vaqıt-vaqıt baqıp çıquv mezkür mehanizmler elde etilgen tecrube ve deñişken mühitte ğayrıdan baqıp çıqılmağa muhtac olıp-olmağanını belgilemek için qıymetli imkânlarını bere.

23. Milliy azlıqlarınıñ iştirak etüvleriniñ yañı şekillerini qullanıp baqmağa imkân bergen muvaqqat ya da basqıç-basqıç faydalanuv haqqındaki mesele baqıp çıqıla bilir. Böyle mehanizmler qanuncılıq yolunen ya da resmii olmağan tertipte konkret müddetke meydanğa ketirile bilir ve bu müddet elde etilgen muvafaqiyetlerge köre uzatıla, ğayrıdan baqıp çıqıla ya da qısqartıla bilinirler.

B) Huquqiy qoruv

24. Milliy azlıqlarınıñ içtimaiy-siyasiy hayatta semereli iştirakleri için konfliktleriniñ ögü alınması ve davalarınıñ çekilmesi boyunca ayarlanğan konsultativ hatlar, bunıñ kibi de, lâzim olğanda, bir kerelik ya da alternativ mehanizmleriniñ qullanılması için imkân olmalı. Ait usullar bulardır:

– konfliktleri mahkeme yolunen hâl etüv, cümleden, qanuncılıq ya da memuriy qararlarınıñ mahkeme maqamlarında temyiz etüv, bular ise devlette müstaqil, bitaraf ve ehalige açıq mahkeme organlarınıñ bulunmasını ve çıkarğan qararlarınıñ hürmet etilmesini talap ete;

– söylesüvler, faktların belgilenmesi, aracılıq, arbitraj mahkemesi, milliy azlıqların işleri boyunca ombudsmen, bunın kibi de devlet idaresi meseleleri boyunca şikâyetlerni qabul etüv ve olarnı baqıp çıquv vazifelerini becere bilgen mahsus komissiyalar kibi qoşma mehanizmler.

MILLİY AZLIQLARIN İÇTİMAİY-SİYASİY HAYATTA SEMERELİ İŞTİRAKİNE DAİR LUND TEVSİYELERİNE BERİLGEN TAFSİLÂTLİ İZAHATLAR

I. UMUMİY PRİNSİPLER

1. Hem Birleşken Milletler Teşkilâtının Nizamnamesi (bundan soñ “BMTniñ Nizamnamesi” dep adlandırıla), hem de ATEK/ATETniñ başlıca vesiqaları, insan haqlarını ve şu cümleden milliy azlıqlarğa mensüp şahısların haqlarını hürmet etken müsaviy müstaqil devletler arasında dostluq ve emekdaşlıq münasebetleriniñ inkişafı sayesinde halqara barış ve tehlikesizlikniñ rağbetlendirilmesine ve pekitilmesine doğrultılğandır. Haqiqaten, tarih köstergeni kibi, insan haqlarına ve şu cümleden azlıqların haqlarına hürmetsizlik kösterüv devlet içerisindeki stabillikniñ sarsıtılmasına alıp kele ve devletlerara münasebetlerge müsbet tesir ete bile, bunınen halqara barış ve tehlikesizlikni havf astına qaldıra.

1975 senesine ait Helsinki Yeküniy qararnamesinde ilân etilgen dekalognıñ VII prinsipinden başlap, ATET devletleri milliy azlıqlarğa mensup olğan şahısların qanuniy menfaatların hürmet etilmesi ve barışnen stabillikniñ saqlanması arasında temelli bir bağ olğanını qayd ete ediler. Bu bağğa daha soñundan qabul etilgen temel atıcı vesiqalarda, hususan Madrid körüşüviniñ Yeküniy vesiqasında (1983 senesi) (15-prinsip), Venadaki körüşüvniñ Yeküniy vesiqasında (1989 senesi) (18 ve 19-prinsipler) ve yañı Avropa için Parij hartiyasında (1990 senesi), bunın kibi de daha soñundan eñ yüksek seviyede keçken körüşüvlerniñ vesiqalarında, misal için *Helsinki vesiqası* (1996 senesi) (VI-qısımın 24-maddesi) ve *Lissabon vesiqasında* (I-qısım, XXI asırnıñ Avropası için umumiy ve her şeyni qavrap alğan tehlikesizlik modeli haqqında Lissabon beyannamesi, 2-qısım) qayta-qayta qayd etilgen edi. Birleşken Milletler Teşkilâtı seviyesinde milliy azlıqların haqlarını qorunması ve teminlenmesi ile barış ve stabillikniñ saqlanması arasında bağ, hususan *BMTniñ milliy ya da etnik, diniy ve lisaniy azlıqlarğa mensup olğan şahısların haqlarına dair Beyannamesiniñ* (1992 senesi) (metinde “BMTniñ azlıqlar haqqında beyannamesi” dep adlandırıla) preambulasında qayd etilgendir. Bundan da ğayrı, ATET devletleri, yañı Avropa için Parij hartiyasını qabul etip, özleriniñ demokratik idare prinsiplerine sadıqlığını ifade ettiler.

Milliy azlıqlarğa mensup olğan şahısların müsaviy surette insan haqlarını qullanmaları için her taraflama imkânlar yaratuv, olarnıñ qararlar çıkaruv ketişatında, hususan olarğa bivasta toqunğan qararların çıkarılmasında, semereli iştiraklerini közde tuta. Konkret vaziyetler bayağı farqlaşqanına ve milliy azlıqların ihtiyac ve arzularınıñ qanaatlendirilmesi için adiy demokratik protseduraların kâfi ola bilgenine baqmadan, tecrube şunu da kösterir ki, milliy azlıqların qararlar çıkarılmasında semereli iştirakleri maqsadinen sıq-sıq mahsus çare-tedbirlere körmek kerek ola. Devletlerniñ böyle vaziyetlerde bunı yapmaq mecburiyeti bir sıra halqara normalarında qayd etilgendir: misal için, Beşeriyet ölçüsü boyunca Kopengagen müşaveresiniñ vesiqasınıñ (1990 senesi) (bundan soñ metinde Kopengagen vesiqası dep adlandırıla) 35-nci maddesinde ATET devletleri “milliy azlıqlarğa mensup olğan şahısların, böyle azlıqların özgünlüklerini qorçalav ve desteklevge ait işlerinde iştiraki kirsetilmek üzere, devlet işlerinde semereli iştiraklerine dair haqlarını hürmet etecekler”; Azlıqlar haqqında beyannamenin (1992 senesi) II-maddesiniñ 2 ve 3-fıqralarına binaen eazlıqlarğa mensup olğan şahıslar [...] devlet hayatında faal iştirak etmek haqqına, bunın kibi de millet ve, zarur olğanda, region seviyesinde mensup olduqları azlıqqa ya da yaşadıqları regionğa ait olğan qararların çıkarılmasında faal iştirak etmek haqqına maliktirler”; Avropa Keñeşiniñ milliy azlıqların qorçalanmasına dair Çerçive konvensiyasınıñ (1994 senesi) (bundan soñ metinde “Çerçive konvensiyası” dep adlandırıla) 15-nci maddesine binaen iştirakçi devletler “milliy azlıqlarğa mensup olğan şahısların medeniy, içtimaiy ve iqtisadiy hayatta, bunın

kibi de devlet işlerini, hususan olarğa toqunğan işlerni, yürütülmesinde faal iştirakleri için zarur şaraitni doğurmağa vaad eteler”. Semereli iştirak için şarait doğuruv böyle iştirakniñ gönüllü olmasını tahmin ete. Zaten, içtimaiy-siyasiy integratsiyanıñ başlanğıç añlamınıñ özü, zoraki assimilâtsiya olğan ketişatlar yahut olarnıñ aqibetlerinden farklı bir şey olaraq baqla ve Çerçive konventsiyasınıñ 5-maddesi bundan saqındıra. Ancaq gönüllilik şartında milliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslarnıñ qanuniy menfaatlarınıñ hayatqa tatbiq etilmesi barışıq tabiatını taşıy ve devlet siyasetinen qanuncılıq sahalarında optimal semerege malik ola bilir. Böylece, geniş qavrayışqa ve çeşit ehali gruppalarınıñ faal iştiraklerine doğrutılğan bunıñ kibi ceryan, umumen bütün ehaliniñ menfaatlarına cevap bereler ve olarnı cemiyet hayatınıñ umumiy ceryanına kirseterek, bunıñnen devletniñ bütünlüğünü saqlayaraq, cemiyetniñ daha da semereli idare etilsine yardım eteler. Milliy azlıqlarnıñ içtimaiy-siyasiy hayatında semereli iştiraklerine ait halqara normalarda olarnıñ Birleşken Milletler Teşkilâtı, ATET ve Avropa Keñesiniñ maqsadları ve prinsiplerine, bu cümleden devletlerniñ suveren müsaviyeliği, territorial bütünlüğü ve siyasiy müstaqilligine dair prinsiplerge zıt kelgen faaliyetnen oğraşmaq haqqını bermey, dep qayd etile (Kopengagen vesiqasınıñ 37-maddesini, BMTniñ azlıqlar haqqında beyannamesiniñ 8-maddesiniñ 4-fıqrasını ve Çerçive konventsiyasınıñ muqaddemesini bqz.).

2. 1992 senesi Helsinki vesiqasınıñ IV-bölüğündeki 25-maddesiniñ esas nizamları ruhundaki işbu tevsiyeler ATETke iştirakçi-devletlerge “milliy azlıqlarnıñ etnik, medeniy, lisanıy ve diniy özgünlüğünüñ rağbetlendirmek için şaraitlerni yaratmaq ve qorunmaqnen bağı mecburiyetlerni de öz içine alıp ATEK boyunca özünüñ ait mecburiyetlerini daha da semereli eda etüvde imkânları” teklif eterek, bu münasebetnen qabul etilgen mecburiyetlerge esaslanalar.

BMT nizamnamesiniñ 1-maddesindeki 3-fıqrasında qayd etilgeni kibi, Teşkilâtınıñ maqsadlarından birisi, “halqara iqtisadiy, içtimaiy, medeniy ve gumanitar karakterindeki halqara problemlerniñ çezilüvinde ve insan haqlarınıñ ve, irq, cıms, til ve dinni ayırmadan, umumiy hürriyetlerniñ hürmet etilmesi ile rağbetlendirilmesinde ve, Nizamnameniniñ 55-maddeki “s” bölümünde tesbit etilgeni kibi, “her kesniñ insan haqlarınıñ ve, irq, cıms, til ve dinni ayırmadan, umumiy hürriyetlerniñ hürmet etilmesi ve kütülmesine qoltutuvda halqara emekdaşlıq yapmaq” maqsadıdır. Nizamname, insan haqlarınıñ hürmet etilmesi ile halqara barışıqlıq ve tehlükesizlikniñ qoltutulması arasında sıqı bağı olğanından kelip çıqa; insan degerliginiñ başlıca ehemiyeti haqqında *Umumiy İnsan haqlarına dair umumiy beyannameniniñ* (1948 senesi) 1-maddesinde ve *Grajdan ve siyasiy haqlarğa dair Halqara Paktınıñ* (1966 senesi), *İqtisadiy, içtimaiy ve medeniy haqlarğa dair Halqara Paktınıñ* (1966 senesi) ve *Irqiy diskriminatsiyanıñ bütün şekilleriniñ yoq etilmesine dair halqara konventsiyanıñ* (1965 senesi) muqaddemelerinde aytıla. Bu degerlik bütün adamlarğa aynı surette has olup müsaviy ve ayırılmaz haqlarnı tahmin ete.

Müsaviy degerlik ve ayırılmaz haqlar ğayesinden haman-haman bütün insan haqlarına dair halqara vesiqalarda amelge keçirilgen diskriminatsiyasızlıq prinsipi kelip çıqa. Olarnıñ arasında İnsan haqlarına dair umumiy beyannameniniñ 2-maddesini, *Grajdan ve siyasiy haqlarğa dair halqara paktınıñ* 2 ve 26-maddelerini ve *İqtisadiy, içtimaiy ve medeniy haqlarğa dair halqara paktınıñ* 2-maddesini qayd etmeli. Irqiy diskriminatsiyanıñ bütün şekilleriniñ yoq etilmesine dair halqara konventsiyanıñ 1-maddesinde bu vesiqa cümleden “bir soydan, milletten ya da etnostan olması”na köre diskriminatsiyanı yasaq etkeni haqqında açıq-aydın qayd etile.

İnsan haqlarınıñ ve esas hürriyetlerniñ qorunmasına dair Avropa konventsiyasınıñ (1950 senesi) (bundan soñ metinde «*İnsan haqları haqqında Avropa konventsiyası*» dep adlandırıla) 14-maddesi de, Konventsiyanen temin etilgen bütün haqlar ve hürriyetler haqqında söz yürütülgende, diskriminatsiyanıñ ğayri-caizligi haqqındaki prinsipni “milliy ve ya içtimaiy asılına, milliy azlıqlarğa mensuplığı”na köre diskriminatsiyanı hüküm ete. Bu nizamlar ve prinsipler ATETke iştirakçi olğan ekseri devletlerniñ anayasalarında da aks etilgenler.

Zaten miliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslarğa içtimaiy-siyasiy hayatta semereli iştirak etmek haqqı berilirken, olar bu haqqı hiç bir türlü sınırlanmalarsız qullanmaq imkânına malik olmalı, işte *Kopengagen vesiqasınıñ* 31-maddesinde, *Çerçive konventsiyasınıñ* 4-maddesinde ve *BMT beyannamesiniñ* 4-maddesindeki 1-fıqrasında buña işaret etile. Bunıñnen beraber, *Çerçive konventsiyasınıñ* 4-maddesiniñ 2-fıqrasına binaen degerlikniñ hürmet olunması haqqınıñ temin

etilmesini yalnız diskriminasiyadan vazgeçmek prinsipini değil, “milliy azlıqlarğa mensup olğan şahısların ehaliniñ esas gruppasına mensup olğan şahıslar arasında tam ve kerçek müsaviylik”ni de tahmin ete. Bunıñ için devletler “zarur olğanda ... siyasiy ... hayatnıñ ... bütün sahalarında kerekli çareler körmek” borclular, bu münasebetnen olar “milliy azlıqlarğa mensup olğan şahısların ayrıca yer tutqanlarını keregi kibi hesapqa almalıdırlar”.

Tevsiyede diqqat nazarında tutulğan insan haqlarınıñ hürmet etilmesi ile grajdan cemiyeti müesseseleriniñ inkişafı arasında bağılıq, *İnsan haqlarına dair Avropa konvensiyasınıñ* muqaddemesinde aytilğanı kibi, bütün dünyada adaletniñ teminlenmesinen bağı olğan “semereli siyasiy demokratiya”nıñ talabını aks ettire. ATETke iştirakçi-devletler Yañı Avropa için Parij Hartiyasında bunıñ kibi de demokratik qurumu ve ayrıca insan haqlarınıñ hürmet etilmesi refahiyetniñ esasını teşkil etkenini bildirdiler.

3. Milliy azlıqların içtimaiy-siyasiy hayatta semereli iştiraklerini teminlegen ayrıca bir müesseseler başqalarınıñ haqlarını sıqıştırıp meydanğa ketirilmemeli. İnsan haqları, şu cümleden devletniñ ait vekâletliklerini bere bilgen müesseseler tarafından bütünley ve her zaman kütülmeli. Kopengagen vesiqasınıñ 33-maddesine binaen iştirakçi-devletler tarafından milliy azlıqların özgünlüğünü qorumaq için tedbirler körülgende “bunıñ kibi her hangi tedbirler ait iştirakçi-devletlerniñ diger grajdanlarına nisbeten müsaviylik ve diskriminasiyasızlıq prinsiplerine doğru kelecektir”. Bundan soñ Kopengagen vesiqasınıñ 38-maddesinde “iştirakçi-devletler milliy azlıqlarğa ait şahısların haqlarını qoruv ve rağbetlendiruv boyunca ğayretlerinde insan haqlarına dair konvensiyalarğa ve ve başqa ait halqara çalışmalarğa binaen mecburiyetlerni bütünley kütecekler”, dep aytila. Aynı fikir Çerçive konvensiyasınıñ 20-maddesinde bulunmaqta: “İşbu Çerçive konvensiyasında beyan etilgen prinsiplerden doğğan haqlar ve hürriyetlerniñ amelge keçirilmesi esnasında milliy azlıqqa ait olğan her hangi şahıs milliy qanunlarğa boysuna ve diger şahısların, hususan ehaliniñ esas gruppasına ya da başqa milliy azlıqlarğa ait şahısların haqlarını hürmet ete”. Bu, ayrıca, “azlıqlar terkibindeki azlıqlar”dan bahs etilgende, hususan, öz-özünü idare etüvnen bağı vaziyetlerge de aittir (aşğıdaki 16 ve 21-tevsiyelerge berilgen izahatları bqz.). Bunıñ içine qadın haqlarınıñ hürmet etilmesini ve bu cümleden, Qadınlarğa qarşı diskriminasiyanıñ bütün şekillerini yoq etüv haqqında konvensiyanıñ (1979 senesi) 7-maddesinde kendisinden bahs etilgen “devletniñ siyasiy ve içtimaiy hayatında” diskriminasiyadan azat oluvı da kirsetmeli.

4. Azlıqlarğa mensup olğan şahısların kimliklerini belgilemeleri prinsipiniñ negizinde bir sıra temelli mecburiyetler buluna. Kopengagen vesiqasınıñ 32-maddesinde denilir ki, “şahısniñ milliy azlıqqa mensubiyeti onıñ şahsiy saylavınıñ işidir ve böyle saylavniñ amelge keçirilmesinden hiç bir türlü uyğunsız neticeler doğmaz”. Çerçive konvensiyasınıñ 3-maddesindeki 1-fıqrasınıñ aynı bunıñ kibi nazarda tutulır ki, “milliy azlıqqa mensup her hangi şahısniñ bu azğınlıqqa mensup olıp-olmağanını serbest saylamağa haqqı bar, ve bu saylav ya da bu saylavnen bağı olğan haqların amelge keçirilmesi bu şahısqa zarar ketirmemeli”. Bunıñ kibi de BMTniñ Azlıqlarğa dair beyannamesiniñ 3-maddesindeki 2-fıqrasında Beyannamede beyan etilgen haqları amelge keçirgeni ya da amelge keçirmegeni için milliy azlıqqa mensup olğan şahısni bir de-bir uyğunsız neticege ketirmek yasaq etilgeni haqqında aytila.

Şahısqa mensubiyetini istegeni kibi belgilemek haqqı berilmeden, insan şahısniñ mustaqilligi ve hürriyetini temenlemek mümkün değil. Ancaq hususiy hayatında değil, içtimaiy hayatında da insan öz mensubiyetini çeşit-türlü belgiley bile. Buña muvafiq, insanların hareketlilikini yükseltken ve fikir paylaşuvını genişletken açıq tipli cemiyetlerde bir çoq adam aynı vaqıtta, çeşit-türlü içtimaiy bağlarına köre, özünü birleşken, yan-yanaşa yaşağan yahut bir de-bir (iyerarhik ya da başqa) tertipte tizilgen bir qaç sıfatnen taqdim ete bilirlar. Tabi, insanın özüne seçken sıfatni yalnız etnik asılı belgilemez, söz kelimi, bu sıfat aynı gruppanıñ çerçivesinde farqlaşa bilir: farklı azalarında o farklı tüslerge ve terenlikke malik ola bilir. Bahis mevzusına köre sıfatların nisbetli qıymeti deñişe bilir. Buña uyğun olaraq, muayen meselege, özünüñ bir de-bir işke aitliğini belgilemesine ve o işte iştirakiniñ terenliğine köre aynı şahıs özünüñ mensubiyetini farklı belgiley bilir. Misal için, bazı devletlerde insan vergi beyannamesini yazmaq için yahut qomşularnen kündelik münasebetlerinde bulunmaq için tilni seçer eken kendi mensubiyetini farklı belgiley bilir.

5. Demokratik cemiyetlerde qərar qəbul etüvniñ protsedura cəheti münderice cəhetinden eksik yer tutmaz. Madamki kerekli idare ameliyatı yalnız halqqa nisbətən degil, halqniñ menfaatına nisbətən de tətbiq etilirken, ait protseduralar her vaxıt alâqaları olğan şahıslarınıñ iştiraklerini diqqət nəzarında tutmalı, seyir ve cəmaatçılığınıñ qiymətləndirməsi üçün qapalı olmamalı və menfaatlarına toqunılğan şahıslarınıñ nəzəti altında bulunmalıdırlar. Yalnız böyle tertip cemiyetniñ qəviy işançına malik olur. Ait protseduralarda geniş iştirak, aqıl tanışma, sorəştirmə, referendular, müzakərələr və hətta doğrudan-doğru menfaatlarına toqunılğan şahıslardan muayen təsdiqlər alınması ilə təminləne bilir. Böyle protseduralar tətbiq etilərkən çıxarılan qərarların gəñüllü surətte becəriləcəklərini bekləmək mümkün. Dəvlet organlarınıñ və menfaatlarına toqunılğan gruppaların yanaşuvları biri-birindən fərqləşqəndə, ait idare protseduralarınıñ noqtai-nazarından daha uyğun qərarını araşdırılmasında üçüncü tərəfnin xızmetinə müracaət etmək doğru olur edi.

Milliy azlıqlarğa muayen surətte tətbiqında Kopenqagen vəsiqəsiniñ 33-maddəsi ATETke iştirakçi-dəvletləri “böyle azlıqlarınıñ teşkilətlərindən və birleşmələrindən təmaslar da kirsətmək üzere, ləzım olğan konsultatsiyalar keçirilgen soñ ..., milliy azlıqlarınıñ öz territoriyalarında etnik, medeniy, lisaniy və diniy özgünlükleriniñ” qorunması boyunca tədbirləri qəbul etməge, “ve bu özgünlükniñ rəğbətəndirilməsi üçün şəraitlər yaratmağa” məcbur eteler. Helsinki vəsiqəsiniñ VI-bölüginin 26-maddəsinə binaen, ATETke iştirakçi-dəvletlər bundan da ğayrı “milliy azlıqlarınıñ problemlərini konstruktiv ruhta, barışıklı vəstələrən və ATETniñ prinsipləri və məcburiyyətləri əsasında bütün mənfəətdar tərəflər arasında dialog qurıp çəzməkni” boynuna aldılar. “Bütün mənfəətdar tərəflər”ğə kəlgəndə, Kopenqagen vəsiqəsiniñ 30-maddəsində “sabırlılıqniñ, medeniy fərqlılıqniñ rəğbətəndirilməsində və milliy azlıqlarğa ait məsələlərin çəzilməsində, siyasiy partiyalar, profsoyuzlar, insan haqları boyunca teşkilətlər və diniy gruppalar daxil olmaq üzere, müstəqil teşkilətlərinin mühim rolü» tanılaqtaadır.

Kəniş iştirakke əsaslanğan protseduralarınıñ çalıştırılması üçün sabırlılıq zərur bir faktordır. Biri-birine işanç və müsəviylikniñ içtimaiy-siyasiy iqlimini qanuniy tarzda təminləməli, aynı zamanda bütün əhali miqyasında içtimaiy əhləqniñ təsbit etilməsi boyunca tərbiyevi işni alıp barmalı. Bu işte büyük rol kütləviy informasiya vəstələrına ait. Çərçivə konvensiyaniñ 6-maddəsinin 1-fıqrasında “tərəflərinin sabırlılıq ruhunu və medeniyətlər arasında dialogni rəğbətəndirmələri, bunin kibi de olarınıñ territoriyasında yaşağan bütün şahıslər arasında etnik, medeniy, lisaniy və yəhut diniy mənsəbiyyətlərinə baqmadan, hususan medeniyət və informasiya vəstələri sahasında bir-birlərinə hürmət, ənləyış və əməkdaşlıqqa qoltutuv boyunca səmərəli tədbirlər kərmələri” közdə tutula. Hususan, dəvletlər meydan çıxışlarında sayğısız ya da əşalayıcı vəsıflər və sözlərinin qullanıluvunu toqtatmalı və mənfəy stereotiplərni yoq etməlilər. İdealda, mənfəətlərinə toqunılğan gruppaların təmsilçiləri bunin kibi problemlərinin çəzilməsinə doğrutılğan hər hangi tədbirlərinin belgilenməsi və işləp çıxarılmasında iştirak etməlilər.

II. QARAR QABUL ETÜVDE İŞTIRAK

A) Mərkəziy hükumət səviyəsindəki mehanizmlər

6. Kopenqagen vəsiqəsiniñ 35-fıqrasındakı nizamlarınin inkişafı olaraq ATEK ekspertlərinin milliy azlıqlarınıñ məsələləri boyunca müşəvəresi (Jeneva, 1991 sənəsi) maruzasınıñ III-bölüginin birinci paragrafında “milliy azlıqlarınıñ vəziyyətinə ait məsələlər olarınıñ dəvletlərində müzakərə etilgəndə olarınıñ özlərinə bu cəryəndə səmərəli iştirak etüv imkənini doğurmalı ... [ve] milliy azlıqlarğa mənsəp olğan şahıslarınıñ yəhut olarınıñ təmsilçilərinin yənetici ya da konsultativ organlarınin işində [bunin kibi] demokratik iştirakni” dəvlet işlərində səmərəli iştirakniñ mühim unsuru dep qayd etile. Helsinki vəsiqəsiniñ VI-bölüginin 24-fıqrasında ATETke iştirakçi-dəvletlər “bu münəsbətnən ... milliy azlıqlarğa mənsəp olğan şahıslarınıñ, şahısən və digərlərin bərabərlikdə, hər bir dəvletniñ qərar qəbul etüvniñ demokratik protseduralarına bütünley uyğun olaraq, öz ölkələriniñ siyasiy, iqtisadiy, içtimaiy və medeniy həyatında, şu cümledən demokratik iştirakni əsasında, hususan siyasiy fıraqalar və birleşmələr çərçivəsində, milliy, regional və məhəlliy səviyələrdə yənetici və konsultativ

organlarının işlerinde tam ölçüde iştirak etmək haqqı kirsetilmek üzere, kendi insan haqlarını ve esas hürriyetlerini müstəqil surette amelge keçirmelerini təmin etilməsi boyunca ǧayretlerini daha faalleştirmək”ni boyunlarına aldılar. İştirak, aslında, hem qərarlar qəbul etüvge salmaqlı hisse qoşmaq için imkânlar sıfatında, hem de böyle hərəketlərinin nəticələrinə cəvapkârlıq sıfatında cəlp etilməsi mənasını bildirir. Lâzım kəlgen idarə kəonseptsiyası qaidələrindən biri şundan ibarettir ki, adiy çoqluqınin reyi ilə qərar qəbul etüv hər vaxıt ayniyetli olmaz. Dəvletnin struktur quruluşı noqtai-nazarından, qərar qəbul etüv ketişatının bu qərarlarınin toqundıqları gruppalarǧa bağlanmasını ve, umumen hem dəvletnin, hem de onun erkânına kirgen teşekküllərinin seviyesində ait hesabət bərmək kerekligini təmin etkən türlü detsentralizatsiya şəkillərini qullanmaq mümkün. Unitar dəvletlərdə, federatsiya ve kəonfederatsiyalarda bu məsələlər fərqli çəzile bilirlər. Azlıqlarınin yönetici organlarda təmsilçiligi olarǧa bəlli yerlər ayırılması (kvotalar, hızməttə yüksəlmə ya da başqa tədbirlər) hesabına təminləne bilir. İştirakınin, misal için, rey haqqı ilə ya da onsız, bir də-bir komitəttə təmin altına alınǧan azalıq kibi şəkilləri də ola bilir. Huquqnen pəkitilgen ya da şəkilləngən əməliyatqa əsaslanǧan tertiptə icra, məhkəmə, idarə və başqa organlarda təmsilçilik aynı bunin kibi tertiptə təminləne. Azlıqlarınin mənfəətlərini hesabqa almaq məqsədi ilə məhsus organlar da məydanǧa ketirilə bilirlər. Azlıqlar özlərinin bütün haqlarını əməlgə keçirüvdə rəal imkânlarǧa, bu cümlədən “dəvlet hızmətinə müsəviy haqlı olaraq kirə bilməgə” məlik olmaları için dəvlet hızməti boyunca muayən tədbirlərini qəbul etmək lāzım, bu hususta İrqi y diskriminatsiyanınin bütün şəkillərini yəq etilməsinə dair həlqərə kəonvəntsiyanin 5-maddəsinin “s” fıqrasında aytilə.

B) Saylavlar

7. Zəmanəviy dēmokratiyanin ən əhəmiyyətli atributlarından biri azat və dürüst saylavlarınin vaxtı-vaxtınən ötkərilməsinə bazanǧan nüfuzlı idarədir. Buninlə çəzilgen mühimdən-mühim məsələ İnsan haqlarına dair umumi bəyannəməsinin 21-maddəsinin 3-fıqrasında: “Həlqınin iradəsi həkumət həkimiyyəti için əsas olmalı” dəp, açıqtan-açıq aytilə. Bu təməlli norma bir sıra həlqərə və Avropa muqəvələlərində, cümlədən *Grajdan və siyasiy haqlarǧa dair həlqərə paktınin* 25-maddəsində və *İnsan haqlarına dair Avropa kəonvəntsiyasınin* 1 sanlı Protokəolının 3-maddəsində daha təfəsilətlı qayd etildi. ATETkə iştirakçi-dəvletlərgə nisbətən Kəopəngəgən vəsiqəsinin 5 və 6-maddələrində “insan şahisiyyətinə has olǧan haysiyyətinin və bütün insanlarınin müsəviy və ayırılmaz haqlarınınin tolu ifadələnməsi için əsas bir şəkildə lāzım olǧan ədələt unsurları” konkret surəttə sayıp keçilgen və “vaxtı-vaxtınən ötkərilgen haqiqiy saylavlar ketişatında həlqınin azat və dürüst şəkildə ifadələngən iradəsi hər hənǧi həkumətinin qanuniyliǧi və həkimliyinin nəgizini teşkil ete”, dəp qayd etilə. Dəvletlər, bu məcburiyyətlərini nəsil ədə etəcəklərini bəlgiləngənlərində bayaǧı sərbəstlikkə məliklər, faqat, olar bunı təmsilçilikni ən yüksek seviyədə təminlənməgə hərəket etip, diskriminatsiyasız yapmalıdırlar. Birleşkən Milletlər Teşkilətinin çerçivəsində İnsan haqlarına dair komitə özünün 25-sanlı Umumi tertipteki qaydlarınin (57-sessiya, 1996 sənəsi) 12-fıqrasında 25-maddəsi boyunca aşıǧıdaki izahətları bərdi: “Öz fikrini sərbəst ifadələv, bərişıqlı toplaşuvlar və birleşmələr hürriyyətinə dair haq rey bərüv haqqınınin sēmərəli surəttə əməlgə keçirilməsinin əsas şartını teşkil ete və o tolusınən qorçalanmalı. [...] Rey bərüv tertibi haqqında informasiya və məteriallar azlıqlarınin tillərində də nəşir olunmalı”. Soñra, 25 sanlı Umumi tertipteki qaydlarınin 5-fıqrasında: “dəvlet işlərinin yürütilməsi siyasiy vəkələtliklərinin əməlgə keçirilməsi, cümlədən qanuncılıq, icracılıq və məmuriyyət vəkələtliklərinin ədə etilməsinən baǧlı olǧan kənış bir əñləmdir. O, dəvlet idarəsinin bütün cəhətlərini, bunin kibi də həlqərə, milli, regional və məhəlliy seviyələrdə siyasetnin işləp çıqılması və əməlgə keçirilməsinə qaplap ələ”, dəp əñlətilə.

Mədəmkə çəşit-türlü baqışlarınin və mənfəətlərini məvcudiyyəti şarəitində hiç bir türlü saylav sistəması bitərəf tanıla bilmez əkən, dəvletlər olarınin konkret şarəitlərində idarənin ən nüfuzlı şəklini təminləngən bir sistəmanı saylap əməllərlər. Bu, hususan, əksi haldə müsəviy təmsilçiliklərlərdən məhrum qalə biləcəklər, milli azlıqlarǧa mənsup olǧan şahıslar için mühimdir.

8. Əsas itibarilə dēmokratik cəmiyyət öz grajdanlarına – tə bərişıqlı vastalarını qullanǧanları və başqalarını haqlarını hürmət etkənlərinə qadər – siyasiy öz-özünü teşkilətləndiruv tarzlərini zərbəliqnen qəbul ettirməməli. Aslında, söz İnsan haqlarına dair umumi bəyannəmənin 20-

maddesi, İnsan haqlarına dair Avropa konvensiyasının 11-maddesi ve Kopengagen vesiqasının 6-fıqrası kirsetilmek üzere, çeşit-türlü halqara vesiqalarda belgilengen birleşmeler hürriyeti haqqında kete. Bundan ğayrı, milliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslar için birleşmeler hürriyeti Kopengagen vesiqasının 32.6 sanlı fıqrasına ve Çerçive konvensiyasının 7-maddesine binaen mahsus garantiya altına alındı. Helsinki vesiqasının VI-bölüğüniñ 24-fıqrasında ATETke iştirakçi-devletlerniñ “milliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslarnıñ individual surette ve ya başqalarnen beraberlikte, tam ölçüde [...] öz devletiniñ siyasiy [...] hayatında, şu cümleden [...] siyasiy partiyalar ve birleşmeler çerçivesinde iştirak etmek haqqı kirsetilmek üzere, özünüñ insan haqlarını ve esas hürriyetlerni amelge serbest keçirmeleri”ni teminlemek mecburiyetlerine dair qoşma surette konkretleştirileler.

Müsaviylik ve diskriminatsiyasızlıq prinsipleriniñ tolusinen kütülgeni taqdirde etnik alâmetine köre teşkil olunğan siyasiy partiyalarğa birleşmekniñ obyektiv ve subyektiv ihtiyacı eksilecek ya da bütünley yoq olacaq; bunıñnen beraber bazı hallarda etnik cemaatlar tarafından teşkil olunğan böyle firqalar, olarnıñ özgün menfaatlarınıñ temsilciligine ve, böylece, cemiyet hayatında real iştiraklerine yekâne ümüt ola bilirlir. Tabiiy, insanlar başqa bir prinsipke esaslanıp, misal için regional menfaatlarğa köre de partiyalarğa birleşe bilirlir. İdealda, partiyalar erkânlarına köre, açıq olmaq ve tar etnik çerçivelerine qaplanmamaq kerekler; buña köre, büyük partiyalar, etnik alâmetine köre partiyalar meydana ketirmege ihtiyaclar ya da ıntılışlarını eksilterek, erkânlarına azlıqlarnıñ temsilcilerini kirsetmege çalışmalılar. Bu münasebetnen saylav sistemasınıñ seçilmesi büyük ehemiyet qazana. Her halda siyasiy partiyalarğa ve başqa birleşmelere ırq nefretiniñ tutaştırılmasını yasaq etmeli, bu hususta *Grajdan ve siyasiy haqlarğa dair halqara pakt*niñ 20-maddesinde ve *Irqi diskriminatsiyaniñ bütün şekillerini yoq etilmesine dair konvensiyaniñ* 4-maddesinde aytila.

9. Saylav sisteması qanuncılıq meclisiniñ ve başqa organlar ve müesseselerniñ saylavlarını, bu cümleden ayrı vazifedar şahıslarnıñ saylavlarını qavrap ala. Bazı hallarda, saylav okruglarınıñ sınırları nasıl belgilengenine ve okruglarda yaşağan azlıqlarnıñ topluluğına köre, milliy azlıqlarnıñ ait temsilciligi bir mandatlı saylav okrugları yardımınen teminlene bilir; diger hallarda azlıqlarnıñ ait temsilciliginiñ yeterlik derecedeki teminini proporsional saylav sisteması teşkil ete bilir. ATETke iştirakçi-devletlerde proporsional temsilcilikniñ çeşit şekilleri tatbiq etilmekte, şu cümleden: “preferensial rey berüv” şekli qullanıla, rey berüvniñ bu şekli qullanılğanda saylavcılar namzetlerni tercihlerine köre yerleştiriler; “açıq cedveller sisteması” şekli, rey berüvniñ böyle şekli qullanılğan zamanda saylavcılar firqa cedvelinden bir de-bir namzetni tercih etkenlerini köstere, bunıñ kibi de partiya için rey bere bileler; “qarışık saylav sisteması” şekli, rey berüvniñ mezkür şekli qullanılğanda saylavcılar birden ziyade çeşit firqalardan olğan namzetlerge rey bere bileler; “kumulâtiv sistema” şekli, rey berüvniñ işbu şekli qullanılğan zamanda saylavcılar tercih etken namzetlerine birden ziyade rey bere bileler. Faiz sedini azlıqlarnıñ temsilciligine mania ola bilecek qadar yüksek etmemeli.

10. Saylav okruglarınıñ sınırları belgilengende, milliy azlıqlarnıñ direktiv organlarda temsilcilikleriniñ teminlenmesi maqsadınen olarnıñ problemleri ve menfaatları nazarda tutulmalı. “Müsaviy huquqlılıq” añlamı, seçip alınğan usul hiç bir kimseniñ menfaatlarını sıqıştırmamal ve her kesniñ problemleri ve menfaatları diqqatqa alınmalı, degen fikirni bildire. İdealda, okruglarınıñ sınırları müstaqil ve angaje etilmegen organ tarafından belgilenmeli, bu ise başqa vazifelerniñ becerilmesinen birlikte azlıqlarnıñ haqlarına hürmet kösterilmesini teminley bilir edi. ATETke iştirakçi bir çoq devletlerde bu mesele mütehassıslardan ibaret daimiy saylav komissiyalarınıñ meydana ketirilmesi ile çezile.

Her ne ise, devletler azlıqlarnıñ temsilciligini eksiltmek ya da bütünley yoq etmek maqsadınen, saylav okruglarınıñ sınırlarını ğayrıdan baqmamal ya da bir de-bir okrugda çeşit ehali gruppalarınıñ sayıca nisbetini başqa bir yolnen deñiştirmemeli. Bu husus Çerçive konvensiyasınıñ 16-maddesi ile doğrudan-doğru yasaq etile, Avropa mahalliy öz-özünü idare etüv hartiyasınıñ 5-maddesinde ise mahalliy territorial teşekülleriniñ sınırları bunıñnen menfaatlarına toqunılğan mahalliy cemiyetlernen evelden aqıl tanışmadan – böyle aqıl tanışuv, qanun müsaade etkende, referendum şeklinde keçirile bilir – deñiştirmemeli (territorial mehanizmlerge ait 19-tevsiyeye berilgen izahatnı bqz.).

C) Regional ve mahalliy seviyedeki mehanizmler

11. Bu tevsiye unitar devletlerge kirgen seviyeleri merkeziy devlet organınıñ seviyesinden aşığı olğan vilâyetler, departamentler, bölgeler, prefekturalar, belediyeler, şehirler ve qasabalardaki, bunıñ kibi de federatsiyanıñ subyektlari olğan muhtar vilâyetler ve diger teşekküllerdeki – bütün hakimiyet organlarına aittir. Bütün insanlarğa öz haqlarını müsaviy derecede amelge keçirmege imkân bergen şartlarnı izçen surette yaratmaq vazifesi yalınız merkeziy hakimiyet seviyesinde degil, ondan aşığıdaki seviyelerde de bu haqlarınıñ hürmet etilmesi teminlenmek kerekligini nazarda tuta. Faqat, regional ve mahalliy seviyedeki strukturalarınıñ quruluşında qullanılğan nizamlar merkeziy hakimiyet seviyesinde qullanılğan mizanalardan farq ete bilirler. Bunıñ kibi de, strukturalar meydanğa ketirilgende, ihtiyaclarınıñ çeşitliliği ve bildirilgen isteklerden şartlandırılğan asimetriya olması mümkün.

D) Meslehat ve konsultativ organlar

12. Helsinki vesiqasınıñ VI-bölüğiniñ 24-maddesi ATETke iştirakçi-devletlerni “milliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslarınıñ individual surette ve başqalarnen beraberlikte, öz memleketleriniñ siyasiy [...] hayatında [...], şu cümleden milliy, regional ve mahalliy seviyelerde konsultativ [...] organlarınıñ işinde demokratik iştirak etüv esasında, öz insan haqlarını, bunıñ kibi de tam ölçüde iştirak etmek haqqını ve esas hürriyetlerini serbestçe amelge keçirmeleri”ni teminlemege mecbur ete. Böyle organlar daimiy surette çalışqan ve belli bir maqsad için meydanğa ketirilgen, hakimiyetniñ qanuncılıq ya da icracılıq dalına ait ya da olarınıñ yanında yahut olardan ayrı müstaqil çalışa bileler. ATETke iştirakçi olğan bir sıra devletlerde parlament organları yanında azlıqlar temsilcileriniñ iştirakinen “tögerek masalar” kibi komitetler çalışa. Olar meydanğa ketirile bileler ve artıq, bütün hakimiyet seviyelerinde, bu cümleden öz-özünü idare etüv organlarında, real surette çalışmaqta. Böyle organlarınıñ semereliliği, erkânlarına azlıqlar temsilcileriniñ ve mahsus ekspert bilgilerine sahip olğan başqa şahıslarınıñ kirsetilmesinen, bunıñ kibi de olarınıñ ihtiyarına ait resurslarınıñ berilmesinen ve direktiv organlar tarafından büyük bir diqqat ayırılmasinen teminlenir. Konsultativ vazifelerini eda etmek ve tevsiyelerni işlep çıqarmaqnen bir sırada böyle organlar devletniñ yolbaşçılığı ve azlıqlar arasında faydalı bir rabita unsuru hizmetini becere bilirler. Olar bunıñ kibi de hükümet seviyesinde ve azlıqlar yaşağan cemaatlar seviyesinde tedbirler körülmesini rağbetlendire bileler. Bundan da ğayrı böyle organlar, meselâ, tahsil sahasında, programmalar amelge keçirilmesi boyunca muayen vazifelerini hâl ete bileler. Bundan da başqa, o ya da bu ihtisaslaşdırılğan komitetlerniñ işi bazı azlıqlar için ayrıca bir ehemiyetke malik ola bile, işte, bundan dolayı bu azlıqlar anda temsil etilmelidirler.

13. Böyle organlarını ğayeye uyğun tarzda işletmekniñ imkânları konkret vaziyetke bağıdırlar. Amma her hangi halda zarur idare ameliyatı hükümetler tarafından işlerine nüfuzlı konsultativ ve meslehat organlarınıñ celp etilmesi ve zarur olğanda olarğa, bu cümleden ait meseleler üzerindeki işlerge isselerini qoşmaq teklifinen, müracaat etilmesi boyunca maqsadkârlı tedbirlerini qabul etmekni nazarda tuta. Hükümetlerniñ bu organlarğa ve olarınıñ azalarına nisbeten açıq davranışı ve olarnen emekdaşlıq yapmağa azırlığı eñ optimal qararlarınıñ çıkarılmasını teminler ve hakimiyetniñ cemiyetteki itibarını arttırır.

III. Öz-özünü idare etüv

14. “Öz-özünü idare etüv” termini, cemaatınıñ menfaatlarına toqunğan meselelerniñ çekilmesini bir de-bir derecede nezaret etmesini tahmin eter. “İdare etüv” ibaresi fevqalade bir salâhiyetni asla közde tutmay. Her şeyden başqa o, memuriy ve emir berüv vekâletligini, bunıñ kibi de konkret qanuncılıq ve mahkeme vazifelerini añlata bilir. Buña, devlet tarafından öz vazifeleriniñ bir kısmını yollamaq yahut teslim etmek yahut da, misal için, federatsiyada olğanı kibi, başlanğıçtan esasıy vekâletliklerni ayıruv yolunen irişile bilinir. ATETke iştirakçi-devletlerde öz-özünü idare etüvni

çeşit-türlü adlandıralar: muhtariyetni başqasına berüv, öz-özünü idare etüv ya da içki idare. Böyle olmaqla beraber territorial mehanizmler şekillendirilgende etnik mizanlar asla belgileyici mizanlar dep sayılmaz. *Kopengagen vesiqasının* 35-fıqrasında ATETke iştirakçi-devletler “muhtemel vastalardan biri sıfatında ait devletniñ siyasetine köre azlıqlarını muayen tarihiy ve territoriyanen bağı şartlarına uyğun ait mahalliy ya da muhtar idare organlarını yaratuv yolunu qullanaraq belgilengen milliy azlıqlarını etnik, medeniy, lisaniy ve diniy özgünlüğünü qorçalamaq ve rağbetlendirmek için şartlar yaratmaq maqsadınen kösterilgen ğayretler”ni qayd ettiler. Bu münasebetnen *ATEK ekspertleri müşaveresiniñ maruzasınıñ* IV-bölüğü yedinci paragrafında “cümleden, [...] mahalliy ve muhtar idare organları, bunıñ kibi de, serbest ve devriy saylavlar esasında saylanğan konsultativ, qanuncılıq ve icra organlarınıñ mevcudiyeti dahil olmaq üzere, territoriyağa esaslanğan muhtariyet; territoriyağa esaslanğan muhtariyet olmağanda milliy azlıqını özgünlüğüne toqunğan cehetlerde öz-özünü idare etüv; öz tahsil, medeniyet ve din müesseselerini, teşkilâtlarını ve birleşmelerini [...] teşkil ve inkişaf etmek haqlarını amelge keçirmek istegen milliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslarğa [...] sermiya ve tehniyiy yardımını kösterilmesi vastasınen [iştirakçi-devletlerniñ] bazıları ait demokratik yolnen müsbet neticeler elde ettiler”, dep qayd etilgen edi. *Avropa mahalliy öz-özünü idare etüv hartiyasınıñ* muqaddemesinde demokratiya ve hakimiyetniñ detsentralizatsiyalaştırılması prinsiplerini Avropanıñ çeşit memleketlerinde mahalliy öz-özünü idare etüvniñ teminlenmesine ve qaviyleşmesine yardım etken faktor dep, bayağı bir umumiyleştirilgen tarzda belgilene. Bu münasebetnen *Avropa mahalliy öz-özünü idare etüv hartiyasınıñ* 9-maddesi böyle delegirlengen vekâletliklerniñ amelge keçirilmesi için yeterli sermiyanı almaq haqqını közde tuta.

15. Devlet organları umumen devletniñ menfaatlarına toqunğan bir sıra sahalarda üzerine mesuliyetlilikni alır ekenler, bu sahalarda merkeziy hakimiyet seviyesinde ait tedbirlerniñ amelge keçirilmesini teminlemeliler. Adet üzre bu sahalarğa: aslında devlet territoriyasınıñ bütünlüğünü teminlemekten ibaret olğan müdafaa meseleleri; merkeziy hükümet iqtisaden müsaviy olmağan bölgeler arasında müsaviylikni teminlemek vazifelerini ne derecede becerse, o derecede ehemiyetli rol oynayan büyük iqtisadiyat siyaseti; bunıñ kibi de an’aneviy diplomatiya sahası aittir. Madamki, başqa faktorlar ciddiyy umummilliy neticelerge ketire bilir ekenler, olar da, hiç olmadım qısmen, merkeziy regulirlev sahasına kirsetilmeliler. Bu sahalardaki regulirlev beraberlik temelinde, şu cümleden eñ ziyade menfaatdar olğan territorial birikmeleri ya da azlıqlarını iştirakinen amelge keçirile bilir (18 ve 20-tevsiyelerni bqz.). Bunıñnen birlikte, regulirlev vekâletlikleriniñ böyle bölünüvi huquqqoruyıcılıq normalarına zıt kelmemeli hem de hareketleri biri-birine muvafıqlaşdırılmalı ve insaniy mefaat ait derecede kütülip amelge keçirilmeli.

Muhtariyetniñ territorial ya da territorial olmağan şekline baqmayıp, umumniñ tanığanına köre, her kesniñ menfaatları qarşılaşqan ve hem umumen bütün devlet için, hem de azlıqlar için ayrıca ehemiyetke malik olğan sahalardan birisini tahsil teşkil eter. *UNESKOnıñ Tasil sahasında diskriminatsiyağa qarşı küreş haqqında konventsiyasınıñ* 5.1 sanlı maddesinde mezkür maqsadlarğa hangi yollaren irişe bileceğine dair olduqça tafsilâtlı nizamlar bulunmaqtalar:

“İşbu Konventsiyaniñ tarafları olğan devletler [...]:

- b) ana-baba ve ait hallarda qanuniy vasiyeler, birincide, her bunıñ kibi devletniñ qanunlarinen belgilengen çerçiveler içinde balalarını serbest surette devlet mekteplerine degil de, salâhiyetli tasil organları tarafından tesbit edilgen ya da tasdiqlanğan minimal talaplarına cevap bergen başqa oquv yurtlarına yollamaq, ve, ekincede, öz itiqadlarına muvafıq tarzda balalarınıñ diniy ve ahlâqiy terbiyelerini teminlemek imkânlarına malik olmalılar; hiç bir şahıs ve gruppalarğa itiqadlarına uymağan diniy terbiyeni zorbalıqla qabul ettirmemeli;
- c) milliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslarınıñ, mekteplerniñ idaresi de dahil olmaq üzere, öz maarif işlerini alıp barmaq ve, her bunıñ kibi devletniñ tahsil sahasındaki siyasetine uyğun tarzda öz tilini qullanmaq ya da öğretmek haqqı olğanını tanımalı lâkin, bunıñ şöyle şartları bar: i) bu haqqını amelge keçirilmesi milliy azlıqlarğa mensup olğan şahıslarğa bütün kollektivniñ medeniyetini ve tilini añlamağa ve faaliyetinde iştirak etmege keder etmemeli ve devletniñ müstaqillüğüne zarar ketirmemeli; ii) bu tür mekteplerde tahsil seviyesi salâhiyetli organlar tarafından tesbit ya da tasdiq etilgen seviyeden aşağı olmamalı; ve iii) böyle mekteplerde oquv fakültativ olmalı», dep sayalar.

16. *İnsan haqlarına dair umumiy beyannamenin* 21-maddesinde, *Grajdın ve siyasiy haqlarğa dair Halqara Paktın* 25-maddesinde, *İnsan haqlarına dair Avropa konvensiyasının* 1 sanlı Protokolının 3-maddesinde ve ATET normalarında tasrih etilgen demokratik idare prinsipi idarenin bütün seviyelerine ve her bir buğumına aittir. Eger öz-özünü idare etüv müesseselerini teşkil etmek zarur ya da maqsadğa muvafiq olsa, demek bu müesseselerde demokratiya prinsipininin kütülmesi bütün grajdanlarınin müsaviy tarzda haqlarını amelge keçire bilmesi için bir şart sayılır.

A) Territorial olmağan mehanizmler

17. Bu bölük o ya da bu gruppanin coğrafiya noqtai-nazarından toplu surette yaşamağında qullanmağa eñ elverişli olğan – sıq-sıq onı “şahsiy” ya da “medeniy” muhtariyet dep adlandırılar – territorial olmağan mehanizmlerge bağışlanğan. Vekâletlikleriniñ ait bölünmesi, bu cümleden muayen sahalarda işleriniñ alınıp barılması umumdevlet seviyesinde ya da territorial teşekküller seviyesinde teminlene bilir. Her ne ise, bu tedbirnen qavrap alınğan şahıslarınin haqları garantirlenmeli. Böyle şekildeki muhtariyet, onin cemiyetteki vazifesininin amelge keçirilmesi için zarur olğan ait sermiyalarnen pekitilmeli ve geniş iştiraknı nazar diqqatında tutqan protseduralarğa esaslanmalı (5-tevsiyeni bq.).

18. Bunininen muhtemel vazifeleriniñ cedveli tükenmey. Çoq şey konkret vaziyetke, şu cümleden ve ilk nevbette, azlıqlarınin ihtiyaclarına ve ifadelegen isteklerine bağlı olacaq. Farqlı hallarda o ya da bu meseleler azlıqlarını daha çoq ya da daha az meraqlandıracaq, ve olarınin çekilüvi azlıqlarğa çeşit-türlü tesir etecek. Bazı sahalarda ortağ faaliyet alanını teşkil ete bilirler. Azıqlar için eñ sezilirli meselelerden biri – bu hem cemiyet müesseselerine hem de ayrı grajdanlarğa ait olğan, öz başına öz adını ya da adlandırmanı belgilemek haqqı. Böyle vaziyet Çerçive konvensiyasının 11-maddesininin 1-fıqrasında közde tutula. Din haqqında ayılır eken, bu tevsiyenin muellifleri diniy teşkilâtlarğa (misal için, nüfus kaydına nisbeten) yollanğan vekâletlikler dairesininin belgilenmesi istisna olaraq, devletnin bu sahalarğa qarışmasına itiraz bildireler. Tevsiyede, bunin kibi de azlıqlarğa ait müesseseleriniñ kütleliy informatsiya vastaları üzerinden nezaret etmeleri nazarda tutulmay, lâkin azlıqlarınin temsilcileri öz KİVni meydanğa ketirmek ve işletmek haqqına malik olmalılar, ve bu Çerçive konvensiyasının 9-maddesininin 3-fıqrasinen garantirlegendir. Tabiiy ki, medeniyet sotsial teminat, mesken ve balalarını baquv kibi sahalarnı qavrap alğan çoq tarafı aňlamdır; devlet bu sahalarda yolbaşçılıq yapar eken, azlıqlarınin menfaatlarını da hesapqa almalıdır.

B) Territorial mehanizmler

19. Qararlar bivasta alâqadar olğan ve menfaatlarına toqunılğan şahıslarğa maksimal derecede yaqın olğan ve imkânına köre şu şahıslar tarafından qabul etilmesini teminlegen vekâletliklerini olarınin kendilerine berüv ve para yardımını kösterüv prinsipininin amelge keçirilmesine dair umumiy tendentsiya Avropa devletleri için karakterlidir. *Avropa mahalliy öz-özünü idare etüv hartiyasının* 4-maddesininin 3-fıqrasında bu maqsad şöyle ifadelengen. Prinsipte, içtimaiy vazifeler ehalige eñ yaqın turğan hakimiyet organları tarafından amelge keçirilmelidirler. Vazifeler diger hakimiyet organlarına teslim etilir eken, bunda olarınin maqsadınınin miqyası ve karakterini, bunin kibi de semerelilik ve iqtisad talaplarını hesapqa almalı. Territorial öz-özünü idare etüv devlet bütünligininin saqlanmasına ve aynı zamanda, azlıqlarınin umumiy nüfus sayısındaki nisbetlerine muvafiq derecede olarınin idare seviyesindeki rollerini yükselterek, iştirakleri ve celp etilmelerini daha yüksek seviyege köterilmesine hizmet ete bilir. Federativ quruluş, aynı bunin kibi de unitar devletler ya da federatsiyalar çerçivesindeki ayrıca bir muhtar teşekküller bu maqsadğa hizmet ete bileler. Bunin kibi de qarışiq memuriyetler mevcut ola bilir. 15-tevsiyede qayd etilgeni kibi, teşekküller bütün devlet territoriyasında bir çeşit olması şart degil, olar talaplar ve ifadelengen isteklerge köre deñişe bilirler.

20. Muhtariyetnin hakimiyet organları qanuncılıq, icra ve mahkeme seviyesinde real vekâletliklerge malik olmalı. Devlet içinde vekâletlikler merkeziy, regional ve mahalliy hakimiyet organları arasında ve eda etken vazifelerine köre ayırıla bilir. Kopenhagen vesiqasının 35-fıqrasında “böyle

azlıqların muayen tarixiy ve territorial şartlarğa uyğun olğan ait mahalliy ya da muhtar idare organları” sıfatındaki alternativaları haqqında ayıla. Bundan körünip tura ki, devlet çerçevesinde bir çeşitlilik şart degil. Tecrube köstergeni kibi, hatta adliye sahasına delegirlengen (hem esas, hem de mahkeme) vekâletlikler ve hocalıqın an’aneviy sahalarına nisbeten vekâletlikler de dahil olmaq üzere, an’ane olaraq merkeziy hükümetniñ salâhiyetine ait dep sayılğan içtimaiy faaliyet sahalarında da vekâletliklerni ayırmaq mümkün. Aynı zamanda merkeziy hükümet devletniñ bütün territoriyasında adaletni ve imkânlar müsaviyliyiniñ teminlenmesi boyunca vekâletliklerni öz qolunda tutmalı.

21. Azlıqların daha da semereli iştirakini teminlemek için territorial esasta delegirlene bilgen vekâletlikler azlıqların menfaatlarını yeterli derecede hesapqa alıp amelge keçirilmeli. Bu, ATETke iştirakçi olğan bütün devletlerge bütün seviyelerde ve bütün şahıslar için “icraiye hükümetniñ saylanılğan qanuncılıq organlarına ya da saylavcılarğa hesabat bermesini talap etken, tabiatına köre vekâletli idare şeklini” teminlemekni buyurğan Kopengagen vesiqasınıñ 5.2 sanlı fıqrasından kelip çıqa.

IV. GARANTİYALAR

A) Anayasa ve huquq garantiyaları

22. Bu bölükte ait nizamların “pekitilmesi”, yani oların qanuniy tertipte tesbit etilmesi baqıp çıqıla. Bazı hallarda pek tafsilâtlı huquq mehanizmleri faydalı ola bilirlir, başqa hallarda ise çerçive nizamları kifayet eter. 5-tevsiyede qayd etilgeni kibi, mehanizmlerniñ qabul etilmesi daima açıq protseduralar vastasınen amelge keçirilmeli. Aynı zamanda oların qabul etilmesinden soñra, hususan milliy azlıqlarğa mensup olğan, zatlarına toqunılğan şahısların qorunmasını garantirmek için stabillikni teminlemek zarur. *Avropa mahalliy öz-özünü idare etüv hartiyasınıñ* 2 ve 4-maddesinde anayasa mehanizmleri tercih etile. Stabillik ve çeviklik arasında istenilgen müvazenetke irişmek için, deñişmeler kirsetüv ketişatını siyasetten azat etmek ve baqıp çıquv protsedurasında uyumsuzluqni eksiltmek maqsadınen kün evelden belgilengen müddetlerden soñra yañıdan baqıp çıqmaqni planlaştırmaq maqsadğa muvafiq ola bilir.

23. Bu tevsie 22-tevsiyeden farq ete çünkü o, mevcut olğan mehanizmlerniñ deñiştirilmesi için şartların belgilenmesini degil de, yañı, evelden kullanılmağan nizamların deñemesini közde tuta. Salâhiyetli hakimiyet organlarına merkeziy organlar ve azlıqların temsilcileri arasındaki münasebetlerde peyda olğan çeşit-türlü vaziyetlerde öz seçimini amelge keçirerek, farklı yanaşuvlarını tatbiq etmege imkân berile. Bu, nihaiy neticelerni evelden belgilememeknen birlikte, hem de soñki nevbette degil, yañılıqların qabul etilmesi ve amelge keçirilmesi sayesinde faydalı tecribeniñ menbası ola bilir.

B) Huquqiy himaye

24. Kopengagen vesiqasınıñ 30-fıqrasında ATETke iştirakçi-devletler “milliy azlıqlarğa ait meseleler yañız müstaqil mahkeme sistemasınıñ öz vazifesini körmesi şartında, qanunniñ hakimligine esaslanğan demokratik siyasiy çerçiveler içinde qandırıcı surette hâl etile bilecegini tanıylar”. Bunıñ kibi de huquqiy himayeniñ semereli vastaları haqqında *Grajdan ve siyasiy haqlarğa dair halqara paktınıñ* 2-maddesiniñ 3-fıqrasında ayıla, “mahkeme himayesi vastaları” haqqında ise *Avropa mahalliy öz-özünü idare etüv hartiyasınıñ* 11-maddesinde añıla. Mahkeme nezareti anayasa mahkemeleri ve, fiilen, insan haqları boyunca ait halqara organlar tarafından amelge keçirile bilir. Kopengagen vesiqasınıñ 27-fıqrasında, *Irqiye diskriminatsiyaniñ bütün şekillerini yoq etilmesine dair konvetsiyaniñ* 14-maddesiniñ 2-fıqrasında ve 1993 senesinde İnsan haqları boyunca bütündünya konferentsiyası tarafından qabul etilgen Vena beyannamesi ve hareketler programmasınıñ 36-fıqrasında ayılğanı kibi, milliy komissiyalar, ombudsmanler, etnoslarara yahut “ırqiye” münasebetler boyunca keñeşler ve ilh. kibi mahkemeden tış mehanizmler ve müesseseler de mühim rol oynay bileler.